

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

ШУЛЬГА О., аспірант Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

З'ясування гносеологічних коренів земельних відносин сприяє усвідомленню об'єктивної закономірності сучасних аграрних перетворень і є ключем до розуміння їх необхідності. У зв'язку з цим важливим є розгляд історичних витоків земельних відносин в Україні та обґрунтування доцільного варіанту їх трансформації на сучасному етапі.

Вагомий внесок у дослідження історії земельних реформ в Україні зробили такі вчені як Л. Беренштейн [1], С. Кульчицький [2],

© Шутьга О., 2010

І. Микитенко [3], П. Панченко, В. Шмарчук [4] та ін. Теоретичні аспекти земельних відносин і проблеми формування ринку сільськогосподарських земель досліджували Ю. Білик, А. Даниленко [5], П. Гайдуцький, П. Саблук [6], Д. Добряк, Л. Новаковський, А. Третяк [7] та ін. Однак низка питань все ж залишається недостатньо висвітленою і потребує подальшого поглибленого опрацювання.

Мета статті – дослідити історичні витoki земельних відносин в Україні та запропонувати доцільний варіант запровадження та функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення.

Україна пройшла тривалий шлях реформування земельних відносин: від двох земельних реформ у складі Російської імперії, однієї в Радянському Союзі, до нинішньої, основи якої були закладені Земельним кодексом УРСР та постановою "Про земельну реформу".

Селянська реформа 1861 р.

У першій половині XIX ст. в Україні, як і Росії, реально назріла криза феодально-кріпосницької системи, яка була пов'язана із зародженням промислового капіталізму. У результаті у 1861 р. була проведена реформа, основними принципами якої були: відміна кріпосного права на поміщицьких селян; селяни, які звільнялися з кріпосної залежності, були зобов'язані відбувати поміщику повинність у вигляді оброку і панщини; поміщик надавав у постійне користування селянам за певні повинності їхні садиби і відповідно до місцевих положень певну кількість землі та інших угідь; об'єднання розкріпачених селян у сільські общини; реформування земської системи (створення земських управ).

Відповідно до маніфесту звільнення селян від кріпацтва мало наступити не відразу, а поступово, протягом двох років. Однак, навіть уклавши викупну угоду і ставши власником наділу, селяни залишалися залежними від поміщика, сплачуючи і відбуваючи різні повинності, розмір і форми яких визначалися місцевим "Положенням". Це була та сама грошова або відробіткова система часів кріпацтва, лише більш унормована законом. Скасовані були тільки так звана "підводна повинність" і невеликі данини маслом, яйцями, птицею, медом, ягодами, грибами тощо.

Реформа дозволяла поміщикам лишати близько половини землі для власного користування, а решту розподіляти між колишніми кріпаками у безстрокове користування за визначений законом оброчний податок. Розмір наділу визначався умовною угодою між поміщиком і селянином у межах затвердженої законом норми. Упродовж дев'яти років після оголошення реформи селяни не мали права відмовлятися від земельного наділу, тому не могли звільнитися від влади поміщика й вийти зі складу сільської громади. Проте й після закінчення цього строку вихід із громади ускладнювався різними обмеженнями, зокрема круговою порукою. Якщо Указом 1861 р. було передбачено, що селянин за умови погашення викупних платежів за

землю міг вийти зі складу общини без її на те згоди, то Закон 1893 р. взагалі забороняв вихід селянина з общини, а також забороняв заставу і продаж землі особам, які не приписані до сільської общини.

Для тих селян, у яких не вистачало коштів для викупу наділу або не було їх взагалі, передбачалося, що уряд виплатить поміщикам 80 % вартості земель у формі казенних облігацій. Селяни, у свою чергу, зобов'язувалися виплачувати урядові цю суму під 6 % річних протягом 49 років. Решту вартості земельного наділу селяни мали виплачувати поміщикові грішми або за домовленістю відробити її зі своїм реманентом. Така сума була непосильною для багатьох селян, тому землі скупили переважно заможні та середні селяни.

Взагалі ціна землі в Україні була вищою від дійсної її вартості. Селяни переплатили за неї принаймні 45 %. Лише з 1906 р. уряд припинив стягування викупних платежів. У всіх дев'яти губерніях України від 1861 до 1906 рр. селяни сплатили 382 млн крб (капітальний борг становив 166.8 млн крб), тобто 229 % стосовно капітального боргу.

Характерною особливістю реформ у Російській імперії було виокремлення двох головних форм землеволодіння: подвірної (приватної) та общинної. На відміну від Росії, де понад 95 % селян перебували в общині, в Україні общинні володіння були рідкістю. Понад 80 % селян Правобережжя й близько 70 % Лівобережжя вели одноосібне господарство [4, с. 29]. Це й відрізняло українських селян від російських.

При общинному землеволодінні у постійне користування надавалась тільки садиба, а всі інші угіддя відводились всьому селу як суспільне надбання. Крім того, особливостями общинного користування землею були: черезсмужжя, примусова сівозміна, тимчасовість володіння і зміна розмірів володіння. Перші дві особливості (у зв'язку з випасанням худоби на пару і стерні) були притаманні й подвірному землеволодінню. Звичайно, така система ведення господарства не завжди стимулювала до дбайливого ставлення до землі і перешкоджала впровадженню більш досконалої системи хліборобства. Однак, порівнюючи з подвірним землеволодінням, община могла об'єднати людей для вирішення певних господарських завдань (наприклад, осушування полів, будівництво гребель та ін.). При подвірному володінні кожний селянський двір одержував із загального сільського наділу в постійне успадковуване користування певні ділянки угідь роздільного користування і незмінну частку в угіддях, які залишені були у загальному користуванні села. Однак черезсмужність користування (орні землі розміщувались довгими і вузькими смугами, надавалися в різних місцях, не були закріплені межовими знаками) при подвірному та часті кількісні і якісні переділи земель у поєднанні з черезсмужжям при общинному землеволодінні негативно позначалися на кінцевих результатах праці.

Основну причину постійного погіршення економічного становища селян вбачали не у формі землеволодіння і способі розподілу земель, а в малоземельності селян. У 1905 р. на Правобережжі за кількістю землі селяни в Україні поділялися на три основні групи. Це були селяни: із земельними ділянками до 3 десятин (20.1 % загальної кількості селянських дворів); з ділянками від 3 до 9 десятин (58.6 %); з ділянками від 9 десятин і більше (20.6 %).

Першу групу становила сільська біднота без господарства або зі злиденим господарством. До другої групи входили селяни-середняки з дрібним і більш заможним господарством. Третя група – заможні селяни, які застосовували у своєму господарстві переважно сезонну найману робочу силу. Понад 8 % селянських дворів в Україні були повністю безземельними [4, с. 58]. Взагалі українські селяни після розкріпачення втратили 28–31 % землі від тієї, якою користувалися раніше [1, с. 33].

Внаслідок нестачі землі та відсутності пасовищ селяни залишались економічно залежними від поміщиків. Умови оренди поміщицької землі з кожним роком ставали все більш не вигідними. У деяких місцевостях орендна плата дійшла до 18 крб за десятину. На той час за цю суму можна було купити три корови. Але і за таку високу ціну поміщики віддавали землю без бажання, вважаючи, що краще надати її за відробітки.

Для полегшення купівлі землі селянами у 1882 р. засновується Селянський Поземельний банк. Ця державна установа надавала позички не більше 500 крб на домогосподаря строком на 24.5 або 34.5 роки. Але вже в 1905 р. з виходом Указу про розширення діяльності Селянського банку із купівлі землі для перепродажу її селянам умови кредитування стали більш сприятливими. У 1885 р. банк надавав позичку в розмірі 54.6 % купівельної ціни однієї десятини землі, у 1895 р. – 48.2 %, а в 1905 р. – 54.7 %. Виплата процентів коливалася від 11.5 % (строком на 13 років) до 6 % (на 55.5 років) [2, с. 63–64].

За підтримки Селянського банку до 1 січня 1906 р. було придбано сільськими громадами 25 % земель, товариствами селян – 72 %, окремими домогосподарствами – трохи більше 2 %. У цілому селянські землеволодіння збільшилися на 1.4 десятини на двір [8, с. 34].

Отже, основні недоліки селянської реформи 1861 р. полягали в тому, що: не було ліквідовано великого поміщицького землеволодіння; селянські господарства були економічно залежні від поміщицьких господарств (у т. ч. були змушені викуповувати земельні ділянки), а організаційно – від общини; селяни не одержали достатньої кількості землі, і навіть частину її втратили. Таким чином, реформа 1861 р. не пододала соціально-економічних проблем на селі. Однак вона дала поштовх розвитку приватного землеволодіння селян, заклала майбутні витоки фермерства, у зв'язку із самоліквідацією тисяч поміщицьких маєтків зумовила зміну сільського укладу життя, а сам факт купівлі-продажу землі свідчив про початок ринкової реформи. Вирішальну роль у цьому відіграв Селянський поземельний банк.

Століпінська реформа

За умов посилення селянських рухів проти поміщицького землеволодіння, уряд поставив собі за мету боротьбу з общинним землеволодінням і закріплення за селянами земель у приватну власність. Цей напрям підтримував голова ради міністрів російської держави П. Століпін, який висунув ліберальну доктрину поступової ліквідації сільської общини, розвиток приватної власності на селі та досягнення на цій основі економічного піднесення. Він неодноразово наголошував, що селянин повинен вибрати той спосіб користування землею, який йому найбільш до вподоби. Проте він не ставив питання про негайне знищення общини. Навпаки, виступав проти її безоглядного руйнування, особливо в тих випадках, коли вона була міцною. Це також підтверджує існування протягом реформи разом з іншими і общинного укладу.

Згідно з Указом "Про доповнення деяких постанов діючого закону, що торкається селянського землеволодіння й землекористування" від 9 листопада 1906 р. аграрна реформа передбачала три групи заходів:

- вихід селян із общини і закріплення за ними землі у приватну власність;
- створення хутірського та відрубного господарства;
- переселенську політику.

Реалізація цих заходів була тісно пов'язана з роботою Селянського банку, кооперативним рухом, орендними відносинами на селі, агрокультурою тощо.

Суть аграрної реформи зводилася до створення земельного фонду й передачі земель із нього селянам. Розподіл землі відбувався таким чином: ділянки класифікувалися за якістю, бажачі їх купити вносили на торгах відповідні кошти, які потім у порядку компенсації надходили тим, кому дісталися гірші землі. Ділянки середньої якості надавалися у користування без доплат. Звичайно, що при такому поділі, як правило, кращі землі діставалися заможним селянам.

Якщо до 1906 р. община вважалася власником надільної землі і право користуватися нею належало всім її членам, то з 1906 р. селяни мали право вимагати від общини виділити їм у приватну власність частину общинної землі, якою вони користувалися, та по можливості в одному місці. При цьому земля переходила в їхню власність без жодної платні або з невеликою платнею громаді. При загальних переділах такі вимоги громада повинна була обов'язково задовольнити, а до переділу, якщо громаді було незручно виконувати таку вимогу, то вона мала викупити у селянина землю за домовленою ціною, а в іншому разі – за ціною, визначеною волосним судом.

14 червня 1910 р. до Закону про вихід селян з общини від 9 листопада 1906 р. внесено доповнення, суть якого зводилася до того, що всі общини, в яких не було переділів з часу наділення їх землею,

визнавались такими, що перейшли у спадкове володіння з правом особистої власності господарів на користування землею; тобто громади визнавалися такими, що перейшли до подвірного землеволодіння.

Найбільш зацікавленими у виході з общини були ті селяни, які володіли великою кількістю землі; багаті селяни, які могли скупити земельні ділянки на вигідних умовах і розширити своє землеволодіння; бідняки, які отримавши свої невеликі наділи, могли їх продати і покращити своє матеріальне становище. На початок 1917 р. у Російській імперії кількість селян, які володіли землею на праві приватної власності, значно перевищувала кількість общинників. Характерно, що 57 % селян, які вийшли з общини в усій імперії і закріпили землі у приватну власність, були українські землероби [4, с. 74].

Значне місце у проведенні аграрної реформи належало Селянському поземельному банку, на який покладалося завдання купівлі поміщицьких землеволодінь і продажу земельних ділянок селянам за пільговими цінами. Якщо спочатку основну частину земель купували общини і товариства, то згодом перевага опинилася на боці приватних селян-покупців. У період з 1906 по 1916 роки по всій Україні здійснили приватизацію 44 % усіх бажаючих домогосподарів, а станом на 1917 р. лише 17 % селян (3.4 млн осіб) не завершили процесу приватизації, продовжуючи володіти землею на основі общинного права [2, с. 70].

Банк збільшував розміри кредитів і здешевлював їх для селян. У 1906 р. банк давав позичку, яка становила в середньому 84 %, у 1907 р. – 88 %, у 1908 р. – 83 % купівельної ціни однієї десятини землі. Нижчими були і проценти по кредитах порівняно з реформою 1861 р.: 9.5 % при мінімальному терміні і 4.5 % при максимальному. Були навіть випадки, коли банк продавав землю селянам із збитком для себе. У 1910 р. було продано банком близько 30 тис. десятин зі збитком майже в 200 тис. крб [2, с. 63–65]. Усього за роки реформи селяни за допомогою банку одержали близько 10 млн десятин землі (це більше, ніж за попередні 23 роки функціонування банку) [4, с. 76].

Однак навіть на таких умовах кредити залишалися недоступними для бідняків і середніх господарств, адже ціни на землю були досить високі. Тому в процесі реформи на селі розпочалося обезземелювання економічно слабкого селянина. Земельні ділянки почали переходити від тих, хто мав від 1.9 га, до тих, хто був у змозі придбати від 11 до 68.1 га. У результаті такої політики утворився клас безземельних селян (2 млн.) [9, с. 69]. Звичайно, турбота про малоземельних селян входила до програми уряду, однак розумілася шкідливість розвитку великої кількості малоземельних господарств. Було зроблено ставку на економічно сильного господаря.

Водночас П. Столипін виступав проти примусового відчуження дворянських земель і знищення дворянства, вбачаючи у них осередок агрокультури. Аграрний лад у Російській імперії він бачив у вигляді системи дрібних і середніх фермерських господарств і невеликих дворянських садиб, об'єднаних місцевим самоуправлінням. У результаті у

сільському господарстві була сформована багатокладна економіка, яка ґрунтувалась на чотирьох укладах: державному, общинному, великому приватному та сімейно-трудовому, або малому приватному.

За десятиріччя реформи було створено 981352 хутори і відруби, з яких 440283 (44.8 %) на землі сільських громад і 541069 – на землі, яку продав у розстрочку селянам Селянський поземельний банк [2, с. 71]. Попри те, що перші роки життя хуторян були важкими, практично відразу стали відчутними зміни у веденні господарства, що позитивно позначилось на стані сільськогосподарського виробництва. Урожайність з 1906 до 1915 р. підвищилася на 14 %, а в деяких губерніях – на 20–25 %. Урожай основних зернових культур збільшився з 2 млрд пудів у 1884 до 4 млрд пудів у 1911 р. Порівняно з 1894 р. поголів'я коней збільшилося на 37 %, а великої рогатої худоби – на 63 %. Споживання м'яса в містах імперії в 1913 р. становило 88 кг у рік на душу населення. Різко зріс експорт сільськогосподарської продукції. Імперія ставала головним виробником сільськогосподарської продукції в Європі й у світі [4, с. 79–80].

Створення хутірських та відрубних господарств сприяло бурхливому розвитку сільськогосподарської кооперації. На перших порах сільськогосподарські кооперативи створювалися з ініціативи урядових інструкторів за допомогою позик Державного банку. Згодом їх опорою стали земські каси дрібного кредиту і система селянської кредитної кооперації. Якщо в 1901–1905 рр. в Російській імперії налічувалось 641 селянське споживче товариство, то вже до жовтня 1917 р. в Україні функціонувало близько 20 тис. різних виробничих кооперативних об'єднань і формувань [6, с. 83–84].

Важливою складовою частиною Столипінської аграрної реформи була переселенська політика, яка здійснювалася на цілком добровільних засадах. Суть цієї політики полягала в тому, щоб: *по-перше*, задовольнити бажання тих селян, які прагнули збільшити свої земельні володіння; *по-друге*, розширити посівні площі за рахунок новоосвоєних просторів та збільшити виробництво сільськогосподарської продукції. Держава надавала переселенцям матеріальну допомогу для будівництва житла на новому місці, на соціальні потреби, забезпечувала безкоштовне медичне обслуговування.

Серед основних недоліків Столипінської реформи слід назвати досить високі ціни на землю і пріоритетну підтримку заможних селянських господарств. Варто відзначити, що ця реформа була продовженням реформи 1861 р. Вона прискорила приватизацію землі, започаткувала розвиток фермерського (селянського) господарства, піддала значній руйнації общинне землеволодіння та зменшила поміщицьке землеволодіння. У результаті було сформовано багатокладну економіку аграрного сектору, що позитивно позначилось на зростанні сільськогосподарського виробництва і поліпшенні матеріального становища селян. Однак залишилась невирішеною проблема малоземельності селян.

Соціалізація, нова економічна політика і колективізація

Після здобуття влади більшовиками 8 листопада 1917 р. було проголошено Декрет про землю, яким скасовувалась приватна власність на землю і всі землі оголошувались загальнонародною власністю. Відповідно, скасовувалась без усякого викупу поміщицька власність на землю, яка разом з іншими землями "нетрудового" володіння, інвентарем, спорудами переходили в розпорядження волосних земельних комітетів і повітових рад селянських депутатів. Націоналізовані землі становили загальнонародний неподільний фонд, частина якого не підлягала розподілу. До Декрету був включений Селянський наказ, який передбачав зрівняльний розподіл землі в індивідуальне користування за трудовими і споживчими нормами та періодичні перерозподіли землі залежно від зростання населення. Після поширення Декрету селяни відбирали в поміщиків маєтки, описували конфісковане майно, приступали до розподілу землі.

У лютому 1918 р. Третім Всеросійським з'їздом Рад було прийнято Закон про соціалізацію землі, яким підтверджувалось скасування приватної власності на землю без будь-якого її викупу, розподіл землі між селянами на засадах зрівнялівки, приділялась значна увага громадській обробці землі, надавався пріоритет на користування землею і одержання допомоги від держави кошунам і артілям, проголошувалась націоналізація землі та її перехід у користування всього трудового народу, монополізація державою матеріально-технічного забезпечення і збуту сільгосппродукції.

19 березня 1918 р. цей Закон під назвою "Тимчасове положення про соціалізацію землі" був прийнятий і в Україні. Закон оголосив усі види одноосібного землекористування тимчасовими й орієнтував на першочергову організацію радянських комун і товариств зі спільної обробки землі. У першу чергу землі відводились для радгоспів і комун, а решта землі потім розподілялась серед селян.

Малоземельне селянство підтримувало соціалізацію землі, адже прагнуло до збільшення своїх земельних наділів без будь-якого викупу та знищення великого поміщицького землеволодіння. У результаті розподілу конфіскованих земель, станом на 1923 р., селяни одержали в користування 91.8 % загальної площі сільськогосподарських земель. Приблизно 10 % селянських господарств втратили надлишки, 60 % – отримали землю, у 30 % землекористування залишилося без змін. Відбулося зближення у землезабезпеченості різних груп населення в розрахунку на одного їдця. Якщо в 1917 р. різниця у землезабезпеченості між групою без посівних і групою, що сіяла понад 16 га на господарство, складала 1:19.5, то в 1927 р. вже 1:3.3 [3, с. 11]. Таким чином, у доколгоспному українському селі домінувало дрібне селянське землекористування, яке вимагало посилення кооперації.

У міру проведення аграрних перетворень на селі, введення заборони приватної торгівлі роль кооперації у суспільному житті стала знижуватись. Земля була проголошена єдиним державним фондом.

Земельним кодексом УРСР від 29 листопада 1922 р. заборонялися будь-які незаконні угоди з вилучення землі. Все це призвело до руйнації приватнопідприємницької ініціативи, що у поєднанні з політикою воєнного комунізму і продрозверсткою негативно позначилося на стані аграрного сектору. У 1921 р. скорочення посівних площ сягнуло 34.5 %, урожайність знизилась на 41 %, а валові збори становили лише третину довоєнного рівня [6, с. 43].

Об'єктивна необхідність відбудови сільського господарства висунула на порядок денний питання про визначення нового економічного курсу щодо селянства. Зрештою, була запроваджена нова економічна політика (1922–1928 рр.). Вона передбачала такі основні положення:

- заміна продрозкладки продподатком, який обмежував розміри вилучення продукції у селянських господарствах; право селян на вільну торгівлю надлишками своєї продукції;
- заміна товарообміну товарно-грошовими відносинами; відродження сільськогосподарської кооперації;
- дозвіл оренди земель і застосування у визначених розмірах найманої праці;
- державне регулювання господарської діяльності аграріїв за допомогою цін, податків, кредиту, поступове налагодження еквівалентного обміну між містом і селом;
- запровадження багатокладної економіки;
- розвиток системи контрактації як ефективної форми заготівель і закупівель продуктів землеробства і тваринництва;
- першочергова відбудова і розвиток сільського господарства та промисловості.

Радикальним кроком на шляху до стабілізації господарства була Постанова "Про заходи з відновлення селянського господарства" від 30 грудня 1921 р., згідно з якою відмінявся курс на примусове введення "соціалістичного землекористування" і селянам надавалося право вільного виходу з товариства із землею і вибору будь-якої форми землеволодіння. Багатокладність економіки господарювання зумовила різноманітні форми кооперації в українському селі, серед яких домінуючими у 1923–1926 рр. виявилися спеціалізовані товариства, які в основному склалися з незаможних селян і середняків.

Кооперативні об'єднання в роки непу будувалися на добровільних засадах і трималися на матеріальній зацікавленості селян, саме тому слугували засобом зростання сільськогосподарського виробництва.

Могутнім стимулом для піднесення сільського господарства було відновлення приватної власності на землю. Земельний кодекс, прийнятий 1922 р., гарантував довічне спадкове володіння землею тим, хто її обробляв, але водночас підтверджував, що земля є власністю держави. Фактично визнавалися три форми власності на землю: приватна, за якою передбачалося існування селянського господарства столипінського типу; кооперативна; суспільна або громадська.

Нова економічна політика призвела до створення нового господарського механізму, який будувався на господарському розрахунку і використанні економічних методів управління. У результаті за час здійснення політики непу валова продукція сільського господарства країни зросла майже вдвічі.

На фоні високої ефективності непу уряд робить поворот у політиці і здійснює перехід до вищої форми соціалізації землі – колективного господарювання (колективізації), яке передбачало усупільнення землі, засобів виробництва, праці. Було відмінено закони про оренду землі і найм праці, дозволялося конфісковувати у заможних селян худобу, сільськогосподарську техніку та інший інвентар, до мінімуму скорочувалися присадибні ділянки колгоспників із тим, щоб останні не змогли існувати без праці в громадському господарстві, проводилась політика ліквідації куркулів як класу.

У 1937 р. в Україні налічувалось 28.3 тис. колгоспів, у яких було сконцентровано 96.1 % селянських господарств і 99.7 % посівних площ [6, с. 47]. Така політика у поєднанні з домінуванням у колективних господарствах зрівняльного розподілу доходів підживляла мотивацію до праці селян, що в результаті негативно відбивалося на аграрному секторі економіки.

Ця реформа була здійснена через її підтримку малоземельними і безземельними селянами. У зв'язку з проголошенням курсу на соціалізацію суспільства була неминучою соціалізація землі. Однак ці реформи (крім непу) мали антиринковий характер і перекреслили всі досягнення попередніх реформ. Було скасовано приватну власність на землю, заборонялась купівля-продаж землі, ліквідовано міцні поміщицькі господарства, зазнали утисків заможні селянські виробники, так звані "куркулі". Справжнім власником землі стала держава, яка через реалізацію ідеї масової колективізації, під час якої порушувався принцип добровільності, позбавила селянина права власності на землю та вибору форм господарювання, та через позаекономічний примус змусила його фактично безплатно (або за мізерну платню) працювати в колгоспах. Це позначилось на сільському укладі життя і психології селянина.

Ринкова перебудова аграрних відносин

Із набуттям Україною незалежності і започаткуванням ринкових трансформацій виникла об'єктивна необхідність у здійсненні земельної реформи за принципом "земля має належати тим, хто на ній працює". У результаті відбулося становлення приватної власності на землю, яка повинна була забезпечити найбільш раціональне та ефективне використання земель і створення конкурентоспроможного національного агропромислового комплексу. Однак здійснювана в Україні земельна реформа не вирішила поставлених перед нею завдань. Це зумовлює необхідність комплексного цілеспрямованого розв'язання проблеми реформування земельних відносин.

Вирішення сьгоднішніх проблем в аграрному секторі України пов'язують із завершенням земельної реформи, зняттям мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення, включенням вартості землі в економічний оборот і визнанням її капіталом на рівні з іншими засобами виробництва. Це має сприяти зміцненню і покращанню фінансового стану сільгоспідприємств і формуванню ефективного власника-господаря. Однак питання щодо скасування мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель не знаходить сьгодні однозначного вирішення.

Пропозиції щодо зняття мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель, на думку автора статті, є поспішними. *По-перше*, зважаючи на історію розвитку та культуру земельних відносин, нерозвиненість ринкової інфраструктури, можна очікувати зі зняттям мораторію поширення, перш за все, операцій купівлі-продажу, а не орендних і заставних операцій. *По-друге*, за низької платоспроможності аграріїв і порівняно невисоких цін на землю її скупить невелика кількість багатих людей, які не працюватимуть на ній, а поставлять за мету здійснити її перепродаж за вищою ціною, або ж здаватимуть нам же в оренду. І пільгове довгострокове кредитування зараз не розв'яже питання застави землі, адже більшість не зможе їх повернути. *По-третє*, купівля землі відволікатиме капітал із виробництва. *По-четверте*, чи не найголовніше, земля є народним багатством, надбанням, і тому дохід від неї взагалі та від її продажу зокрема має спрямовуватись на задоволення суспільних потреб, а не на збагачення окремих осіб. *По-п'яте*, загостриться питання продовольчої безпеки держави, особливо, коли буде знято мораторій на купівлю землі іноземцями.

Ринок землі в Україні буде можливим лише тоді, коли аграрій зможе стати його активним учасником. Отже, перш за все, потрібно зосередитись на підвищенні культури земельних відносин українського народу через стимулювання кооперування, вдосконалення орендних відносин і поширення заставних операцій.

Метою ринку земель сільськогосподарського призначення має стати перехід земель цієї категорії до найбільш ефективних і раціональних землевласників і землекористувачів. Аби уникнути негативних наслідків, доцільно, щоб покупцем і продавцем землі була держава. Це дозволить їй не тільки контролювати процес переходу прав власності, забезпечувати охорону та раціональне використання земель, а й допоможе вирішувати стратегічні питання розвитку аграрного сектору України. Але *стратегічною метою дій держави має стати не перерозподіл земель, а створення ефективних конкурентоспроможних господарських структур ринкового типу і поширення,*

перш за все, орендних відносин і заставних операцій. Для цього необхідно створити умови, за яких селяни не були б зацікавлені у продажу земель, а підприємства – в їх масовому скуповуванні.

Потрібно запровадити повноцінний ринок землі в два етапи:

- поширення орендних відносин і заставних операцій, стимулювання кооперування;
- запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення, контрольованого державою з низкою обмежень.

Таким чином, історія земельних реформ свідчить, що їхня суть зводиться до змін у системі власності на землю і має приватно-власницьке спрямування. Різниця лише в масштабах і глибині змін. Сьогодні ж подальший розвиток земельної реформи полягає у стимулюванні кооперування, вдосконаленні орендних відносин і поширенні заставних операцій. Це пізніше дозволить, за умови формування елементів повноцінного ринку землі, зняти мораторій і запровадити в Україні ринок земель сільськогосподарського призначення, контрольований державою та з певними обмеженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Українське село у 20–90-х роках ХХ століття (короткий історико-економічний нарис)* / Л. Ю. Беренштейн, П. П. Панченко та ін. — К., 1998. — 122 с.
2. *Матеріали симпозіуму з проблем аграрної історії* / НАН України ; Ін-т історії України [С. В. Кульчицький (відп. ред.), М. І. Бушин (уклад.), А. Г. Морозов (уклад.)]. — К., 1996. — Ч. 1. — 95 с.
3. *Микитенко І. А.* Земельні реформи і селянська психологія в Україні. — К. : Ін-т аграр. екон., 2002. — 40 с.
4. *Панченко П. П.* Аграрна історія України : підручник / П. П. Панченко, В. А. Шмарчук. — 2-ге вид, випр. і доп. — К. : Т-во "Знання", КОО, 2000. — 342 с.
5. *Формування ринку землі в Україні* / за ред. А. С. Даниленка, Ю. Д. Білика. — К. : Урожай, 2002. — 280 с.
6. *Аграрна реформа в Україні* / П. І. Гайдуцький, П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко та ін. ; за ред. П. І. Гайдуцького. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 424 с.
7. *Новаковський Л. Я.* Земельна реформа і землеустрій в Україні / Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк, Д. С. Добряк. — К., 2001. — 138 с.
8. *Сільське господарство України – від минулого до сьогодення : у 4-х т.* Т. II. Від становлення земельних відносин до комплексної механізації виробництва / М. В. Зубець, В. І. Власов, І. М. Годунов та ін. — К. : Аграрна наука, 2005. — 280 с.
9. *Азізов С. П.* Організація аграрного виробництва і бізнесу : підручник / С. П. Азізов, П. К. Канінський ; за ред. С. П. Азізова. — К. : Фенікс, 2006. — 790 с.